

MEHNAT QONUNCHILIGI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI

Ro‘ziyev Dostonbek Rustam o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

“Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrası

Assistent o‘qituvchi

E-mail: druziyev84@gamil.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada mehnat qonunchiligining shakllanishi va rivojlanishi bosqichlari chuqur ilmiy tahlil etiladi. Jahon mehnat huquqi taraqqiyoti, xalqaro mehnat tashkilotining normativ-huquqiy hujjatlari hamda O‘zbekiston Respublikasida mehnat qonunchiligi rivojlanishining tarixiy bosqichlari keng o‘rganilgan. Shuningdek, mehnat qonunchiligining inson huquqlarini kafolatlash va huquqiy davlat qurilishidagi o‘rni nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mehnat qonunchiligi, tarixiy taraqqiyot, huquqiy davlat, xalqaro mehnat huquqi, inson huquqlari, Mehnat kodeksi, ijtimoiy adolat.

Аннотация: В данной статье всесторонне анализируются этапы становления и развития трудового законодательства. Особое внимание уделяется эволюции международного трудового права, нормативным документам Международной организации труда, а также этапам развития трудового законодательства в Республике Узбекистан. Кроме того, раскрывается значение трудового законодательства в обеспечении прав человека и построении правового государства.

Ключевые слова: трудовое законодательство, историческое развитие, правовое государство, международное трудовое право, права человека, Трудовой кодекс, социальная справедливость.

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the stages of formation and development of labor legislation. Special attention is given to the evolution of international labor law, the normative acts of the International Labour

Organization, and the stages of development of labor legislation in the Republic of Uzbekistan. The role of labor legislation in ensuring human rights and building a rule-of-law state is also examined from theoretical and practical perspectives.

Keywords: *labor legislation, historical development, rule of law, international labor law, human rights, Labour Code, social justice.*

Kirish

Mehnat insoniyat taraqqiyotining eng muhim mezonlaridan biri hisoblanadi. Insonning mehnat faoliyatisiz na moddiy ishlab chiqarish, na ijtimoiy hayot, na madaniy taraqqiyot mavjud bo'lishi mumkin emas. Shu bois mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy me'yorlar qadimdan mavjud bo'lib, ular jamiyat taraqqiyoti bilan uyg'un holda rivojlanib kelmoqda. Mehnat qonunchiligi tarixini o'rganish bizga nafaqat huquqiy tafakkurning evolyutsiyasini, balki ijtimoiy adolat va inson huquqlarining shakllanish bosqichlarini ham anglash imkonini beradi [1].

Asosiy qism: Qadimgi davrlarda mehnat qonunchiligining ildizlari

Qadimgi Sharq davlatlarida mehnat munosabatlarini huquqiy tartibga solish jamiyat ehtiyojidan kelib chiqqan. Masalan, Xammurapi qonunlarida xo'jayin va qul o'rtasidagi majburiyatlar, ishning hajmi va sifatiga doir talablar, mehnatni suiiste'mol qilish uchun jazo choralarini belgilovchi normalar mavjud edi [2]. Bu huquqiy qoidalar o'sha davr jamiyatida mehnatning iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagi markaziy o'rni borligini ko'rsatadi.

Qadimgi Misrda piramidalar va ibodatxonalar qurilishida minglab kishilar jalb etilgan bo'lsa, ularning mehnati ham maxsus yozuvlar asosida hisobga olingan. Qadimgi Rim huquqida esa shartnomaviy mehnatning ilk ko'rinishlari paydo bo'lgan [3].

O'rta asrlarda mehnat huquqi

O'rta asrlarda Yevropada feodalizm hukmron bo'lib, dehqonlar yerga bog'lab qo'yilgan, ular barshchina va obroklar orqali feodallarga xizmat qilishgan. Shu bilan birga, shaharlarning rivojlanishi va tsex tizimining paydo bo'lishi bilan

ustalar va shogirdlar o'rtasidagi mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy hujjatlar shakllandi [4].

Movarounnahr va islom huquqi tizimida mehnatning qadri yuqori baholangan. Qur'oni Karim va hadis manbalarida halol mehnat eng ulug' qadriyat sifatida e'tirof etilgan. Mehnat evaziga olingan daromad halol hisoblangan, ishchi va ish beruvchi o'rtasidagi munosabatlarda adolatga rioya etish talab qilingan [5].

Sanoat inqilobi davrida mehnat qonunchiligi

XVIII–XIX asrlarda sanoat inqilobi tufayli fabrikalar, zavodlar paydo bo'ldi va ishchi sinfi shakllandi. Bu esa mehnat munosabatlarini huquqiy tartibga solish zaruratini keltirib chiqardi. 1802-yilda Angliyada bolalar mehnatini tartibga soluvchi ilk qonun qabul qilindi. Keyinchalik 1833-yildagi "Fabrika to'g'risida"gi qonun orqali ishchilarning mehnat sharoitlari va ish vaqtiga oid normalar belgilandi [6].

Fransiya, Germaniya, AQSh kabi davlatlarda ham XIX asrning o'rtalaridan boshlab mehnat qonunchiligi shakllana boshladi. Ayniqsa, 1919-yilda Xalqaro Mehnat Tashkilotining tashkil etilishi global mehnat standartlarining paydo bo'lishiga asos soldi [7].

Xalqaro mehnat huquqi va uning ta'siri

Xalqaro Mehnat Tashkiloti 100 yildan ortiq vaqt mobaynida mehnat sohasida universal standartlarni ishlab chiqib kelmoqda. Bugungi kunda XMT konvensiyalari asosida majburiy mehnat taqiqlangan, ayollar va bolalar mehnatini himoya qilishga oid qator huquqiy normalar ishlab chiqilgan [8]. O'zbekiston ham XMTning ko'plab konvensiyalariga qo'shilgan va milliy qonunchiligini ularga moslashtirish yo'lida islohotlar olib bormoqda.

O'zbekistonda mehnat qonunchiligi tarixining bosqichlari

O'zbekiston hududida mehnat munosabatlari qadimdan muhim ahamiyatga ega bo'lib, Amir Temur tuzuklarida ham xizmat intizomi, mas'uliyat va adolat tamoyillari asosida tartibga solingan [9].

Sovet davrida O'zbekiston SSR Mehnat kodeksi amal qilgan bo'lsa-da, u mustaqil milliy ehtiyojlarni emas, balki markaziy hokimiyat manfaatlarini ifoda etgan [10].

1992-yilda mustaqillikka erishgach, mehnat munosabatlarini tartibga solishning mutlaqo yangi bosqichi boshlandi. 1996-yilda O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi qabul qilindi. Bu kodeksda xalqaro standartlarga mos me'yorlar, xususan, majburiy mehnatni taqiqlash, teng mehnat uchun teng haq, mehnat sharoitlari xavfsizligini ta'minlash normalari belgilandi [11].

Mustaqillikdan keyingi islohotlar

O'zbekistonda mehnat qonunchiligi bosqichma-bosqich yangilanib kelmoqda. Xususan, 2022-yilda yangi tahrirdagi Mehnat kodeksi qabul qilindi. Yangi kodeksda:

- xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilish mexanizmlari kengaytirildi
- mehnat shartnomalarini tuzish, o'zgartirish va bekor qilish jarayonlari soddalashtirildi
- masofaviy mehnat va vaqtincha ishlashning yangi shakllari qonuniy asosda belgilandi [12].

Bu islohotlar O'zbekistonni xalqaro maydonda ochiq va demokratik davlat sifatida tanitishda muhim qadam bo'ldi.

Mehnat qonunchiligining ilmiy va amaliy ahamiyati

Mehnat qonunchiligi faqat huquqiy me'yorlar majmuasi emas, balki jamiyatda adolatni ta'minlovchi, inson qadr-qimmatini himoya qiluvchi muhim institutdir. U ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, fuqarolarning hayot sifatini yaxshilaydi [13].

Xulosa

Mehnat qonunchiligi insoniyat taraqqiyoti bilan birga rivojlanib kelgan va jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekistonda mehnat qonunchiligi tarixiy bosqichlardan o'tib, mustaqillik davrida yangi bosqichga ko'tarildi. Yangi Mehnat kodeksi va xalqaro standartlarga

asoslangan islohotlar mehnat huquqlarini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Aliyev H. Mehnat huquqi asoslari. – Toshkent: TDYuU, 2018.
- [2] Xammurapi qonunlari. Tarixiy hujjatlar to‘plami. – Toshkent: Fan, 1992.
- [3] G‘afforov N. O‘zbekiston huquq tarixi. – Toshkent: Adolat, 2005.
- [4] Qur’oni Karim va Hadis ilmi manbalarida mehnatga oid qoidalar. – Toshkent: Movarounnahr, 2003.
- [5] Deakin S., Morris G. Labour Law. – Oxford: Hart Publishing, 2012.
- [6] ILO Conventions and Recommendations. Geneva: ILO, 2015.
- [7] Temur tuzuklari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 1991.
- [8] O‘zbekiston SSR Mehnat kodeksi. – Toshkent: 1972.
- [9] O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 1996.
- [10] O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi (yangi tahrir). – Toshkent: Adolat, 2022.
- [11] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.
- [12] Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992.
- [13] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021.